

Overbodige ouderen

Koos Neuvel

Omgeven door schaduwen sluipt een man met een groot geweer door een gebouw, waarschijnlijk een verzorgingshuis. Aan het uiteinde van een gang is een rolstoel zichtbaar. Die ligt op zijn zij, volledig in de kreukels. Dat er ook mensen in de kreukels liggen, lijkt weinig twijfel, maar blijft buiten beeld. Na zijn destructieve omzwervingen gaat de man op een stoeltje zitten. Hij verzucht dat de vergrijzing een zware tol eist voor jongere generaties. En dat er een lange geschiedenis bestaat van zelfopoffering van individuen ten gunste van hun land. Vervolgens richt hij het geweer op zichzelf.

Het zijn de eerste beelden van de Japanse film *Plan 75*, die in 2023 in de Nederlandse bioscopen te zien was. Wat dit plan behelst, maakt een overheidscommuniqué, na die eerste scène, meteen bekend. Er wordt gerept van het ontzagwekkende probleem van de vergrijzing, dat in geen land ter wereld zo groot is als in Japan. Als gevolg van de daardoor ontstane last is het aantal haatmisdrijven jegens ouderen sterk toegenomen – een niet mis te verstane verwijzing naar de eerste scène van de film. Tegen die last komt de overheid nu in het geweer. Het plan: mensen van 75 jaar en ouder krijgen de gelegenheid om op ordentelijke wijze uit het leven te stappen. Begeleid sterven. Daarbovenop krijgen ze een aantrekkelijke premie, van 100.000 yen. Een bedrag waarmee ze de resterende tijd tot hun overlijden zo prettig mogelijk kunnen verpozen, met superdeluxe sushi-maaltijden en meer van zulke attracties. Bovendien kunnen zo moeiteloos de kosten van de eigen uitvaart worden gefinancierd.

In een steriel kantoortje zit de 78-jarige Michi tegenover een in een keurig, zwart pak gestoken, jonge ambtenaar. Hij legt het haar nog eens goed uit. Om voor deelname aan *Plan 75* in aanmerking te komen, zegt hij, is geen medische

toets of toestemming van de familie noodzakelijk.

‘Hoe eenvoudiger, hoe beter,’ knikt Michi. Het lijkt haar wel wat.

Michi werkzaam in een hotel in *Plan 75*

Het is niet zo gek dat het plan voor Michi iets aantrekkelijks heeft. In het dagelijks leven moet ze sappelen voor haar geld. In Japan is er geen riant oudedagsvoorziening, daarom moeten ouderen tot op hoge leeftijd blijven werken. Michi werkt in een hotel, haalt daar het beddengoed af en vouwt het wasgoed op. Niet gemakkelijk op die leeftijd, maar ze redt zich wel. Dat verandert wanneer het hotel gaat sluiten en Michi op straat komt te staan. Daarmee vervalt haar inkomen en is ze niet langer in staat om de huur van het appartement te betalen. Wat dan? Een verblijf in een armoedig bejaardenhuis is haar eer te na. Op steun van kinderen hoeft ze evenmin te rekenen. Ze heeft een zoon met wie ze al lang geen contact meer heeft, en kleinkinderen die ze nog nooit gezien heeft.

‘Zelfs als je kinderen hebt, ben je eenzaam in het leven,’ verzucht ze tegen een vriendin. Waardoor de lust tot leven verschrompelt. Die vriendin heeft wel kleinkinderen bij wie ze betrokken is. Michi smeekt haar bijna om op die kleinkinderen te mogen passen, opdat ze daar nog een centje mee kan verdienen, maar dat gaat

niet door. Voor deze vriendin vormen juist die eigen kleinkinderen een reden om zelf voor de dood te kiezen. Is dat niet de beste dienst die je het nageslacht bewijzen kunt?

Het zelfgewilde einde

Plan 75 is een dystopie. De film schetst wel een ongetwijfeld realistisch beeld van de hedendaagse, Japanse samenleving, met zijn scheve verdeling van de generaties, en de kwetsbare positie van ouderen daarin. Het dystopische zit hem in de gekozen oplossing voor die problematiek: de van overheidswege gestimuleerde dood.

Plan 75 kun je een typisch Japanse film noemen, met voor dat land typische oplossingen voor een bijzondere, maatschappelijke ontwikkeling. Japan wordt immers vaak betiteld als een collectivistische cultuur. Daar staat het ideaal dat een individu zich onder omstandigheden moet opofferen voor het grotere goed van de gemeenschap, zoals die schutter in het bejaardenhuis het al verwoordde, in hoog aanzien. In Nederland, met zijn meer als individualistisch gekarakteriseerde cultuur, is dat minder gemakkelijk voorstelbaar.

Toch bestaat er een opmerkelijke parallel tussen het fictieve Plan 75 van Japan met een daadwerkelijk bestaand Plan 75 in Nederland. Het is een plan met een aanwijsbare grondlegger. Zijn naam is Huib Drion. Deze rechtsgeleerde publiceerde op zaterdag 19 oktober 1991 in *NRC Handelsblad* het essay *Het zelfgewilde einde van oude mensen*. In zijn openingszin komt Drion meteen tot de kern: ‘Het lijkt mij aan geen twijfel onderhevig dat veel oude mensen er een grote rust in zouden vinden als zij over een middel konden beschikken om op aanvaardbare wijze uit het leven te stappen op het moment dat hen dat – gezien wat hen daarvan nog te verwachten staat – passend voorkomt.’

Het essay roept in 1991 meteen een stroom van reacties op en markeert het begin van een brede maatschappelijke discussie over de wenselijkheid van een levensbeëindigend middel voor mensen die niet ongeneeslijk ziek zijn en niet in aanmerking komen voor euthanasie. Drions betoog richt zich specifiek op ouderen die hun onontkoombare, geleidelijke aftakeling niet tot het laatst willen meemaken. Het middel dat het mogelijk moet maken dit verval voorgoed te beëindigen, en waarover in de openingszin van het essay wordt gerept, krijgt in de publieke discussie al snel een naam: de pil van Drion.

Hoe stelt de naamgever zich de verstrekking van zo’n middel in de praktijk voor? Zijn ideaal is, schrijft hij in zijn essay, dat mensen die op zichzelf zijn aangewezen en geen partner (meer) hebben, naar een arts kunnen stappen met de vraag of die hun een middel wil geven om een einde aan het leven te maken. En dat de arts ze dan het middel verstrekt. Moet de arts dat bij iedereen doen? Nee, de enige voorwaarde is die van de leeftijd, hij legt die grens bij 75. Een beetje een willekeurige grens, dat wist Drion ook wel. Op het moment van schrijven was hijzelf 74, en het leek hem een aardig idee om die grens een jaartje later te leggen. Maar het meer principiële argument voor een leeftijdsgrens is dat een oudere die een einde aan zijn leven wil maken, beter dan een jongere kan weten wat er voor hem in het verschiet ligt en welke levensmogelijkheden hij afsnijdt.

Je zou kunnen stellen dat met het voorstel van Drion Nederland zijn eigen Plan 75 kreeg.

Jaren later is dit informele, kale plan in een wetsvoorstel aangekleed. De opvattingen van Drion lijken hun beslag te hebben gekregen in het wetsvoorstel *Voltooid Leven* van D66. Daarin zit al evenzeer die leeftijdsgrens van 75, waarboven mensen die hun leven voltooid achten, in staat worden gesteld hun leven te beëindigen. Toch wijkt dit wetsvoorstel op een belangrijk punt af van de ideeën van Drion. Die laatste acht het voldoende dat een oudere naar de arts stapt, waarna in principe zonder veel voorwaarden het gewenste middel wordt verstrekt. Zo gemakkelijk gaat het in het wetsvoorstel van initiatiefnemer Pia Dijkstra niet. In dat plan wordt de verzoekende oudere onderworpen aan een uitgebreide toetsingsprocedure met levenseindebegeleiders en wordt een bedenktijd ingebouwd.

Drion achtte geen toets maar wel een gesprek noodzakelijk. Zo’n gesprek behelsde vooral informatieverschaffing: de arts kan ten behoeve van de aanvrager bepalen welke middelen er nodig zijn en in welke hoeveelheid. Daarmee lijkt zijn voorstel nog het meest op het fictieve voorstel Plan 75 in Japan.

Ook het Nederlandse Plan 75 staat nog niet op het punt verwerklijkt te worden. Het wetsvoorstel *Voltooid Leven* is in de ijskast gezet. De politieke verhoudingen en het gebrek aan een gevoelde urgentie zorgen er vooralsnog voor dat het daarin blijft.

Er zijn dus opmerkelijke overeenkomsten tussen het fictieve Japanse en het reële Nederlandse

Plan 75. Toch is er ook een sterk in het oog springend verschil. Dat zit hem in de waardering: het ene plan is dystopie, het andere utopie. Het schrikbeeld van een samenleving die ouderen overbodig verklaart, versus het ideaalbeeld van een samenleving waarin zelfbewuste ouderen op eigen initiatief hun leven beëindigen omdat ze de neergang van de laatste fase niet meer wensen mee te maken.

Een stap in de beschaving

De publicist Hans van Dam is een van degenen voor wie het voorstel van Drion een utopisch karakter heeft. Voor hem is het een stap in de beschaving. Het fundamentele beschavingsprincipe zit er zijns inziens in dat Drion het principe poneerde dat oude mensen met een beperkt levensperspectief een alternatief moeten hebben voor gewelddadige zelfdoding.

In het artikel *De pil van Drion: een voetafdruk in de beschaving* plaatst Van Dam de denkbeelden van Drion in historisch perspectief. Hij trekt de vergelijking met het lot van oude mensen in de oudheid en in andere culturen. De meeste mensen stierven jong, maar als zij een hoge leeftijd bereikten, werden zij een blok aan het been voor de gemeenschap. Niets konden ze nog bijdragen aan het verkrijgen van voedsel en aan het bieden van zorg voor anderen, maar ze hadden wel zelf voedsel en vooral veel zorg nodig. Bij schaarse middelen geeft dat kopzorgen. Vandaar dat bij wijze van oplossing bejaarde Eskimo's in de vrieskou werden achtergelaten. En dat in Siberië ter gelegenheid van het afscheid van een oudere een groot feest werd gegeven, met het ten gehore brengen van muziek, het drinken van whisky en het eten van zeehondenvlees - waarna op het eind van de avond de bijna-dode wegliep en vervolgens door een familielid van achteren met een zeehondenrib werd gewurgd.

Het zijn praktijken die niet direct overeenstemmen met het romantische beeld van traditionele gemeenschappen die ouderen op handen dragen. Het was een harde wereld, van oude mensen moest je af. Niet dat Van Dam daarover wil oordelen, hij constateert dat het bittere noodzaak was.

Op het tijdperk van het *moeten* sterven, volgde dat van het *moeten* leven. Voor Van Dam valt die overgang samen met de opkomst van de monotheïstische godsdiensten. Het essay van Drion zou dan weer een nieuw tijdperk inluiden,

het derde. Het belangrijkste principe daarin: het leven is een recht en geen plicht. Er bestaat vrijheid van sterven. Met voor hem als consequentie dat het individu het recht heeft om een einde aan het eigen leven te maken, en daarbij niet mag worden tegengehouden.

Regisseur van eigen dood

Wie het betoog van Van Dam volgt, ziet een lijn van collectivistische samenlevingen waarin, gedwongen door schaarste, er menselijke offers moesten worden gebracht, naar welvarende, individualistische samenlevingen waarin mensen geheel op eigen kracht kunnen beschikken over het eigen leven, inclusief het bijbehorende levenseinde. Een duidelijk opwaartse lijn in beschaving ook.

Klopt dat beeld wel? Je kunt er ook anders naar kijken. Door bijvoorbeeld goed te kijken naar een andere Japanse film, uit 1983, getiteld *De ballade van Narayama*, en die te vergelijken met *Plan 75*. *De ballade van Narayama* is een film die zich afspeelt in de negentiende eeuw, in een besloten dorpsgemeenschap. Het type gemeenschap dat behoort tot de culturen die Van Dam beschrijft als culturen waarin ouderen als een blok aan het been worden gezien. Uit die film rijst niettemin een subtiel beeld op van hoe individu en gemeenschap zich tot elkaar kunnen verhouden. Met de 69-jarige Orin als de verpersoonlijking ervan.

Orin neemt het heft stevig in handen. Ze regisseert haar eigen dood. Dat die dood onontkoombaar is, komt niet doordat ze ziek of gebrekkig is. Ze is een kerngezonde vrouw, in het bezit van een sterk gebit. 'Je tanden zijn nog zo sterk, daar kun je zelfs dennenappels mee eten,' merkt een kleinkind op. De op de deur kloppende dood verschijnt in de dwingende gedaante van de traditie. Als mensen zeventig jaar worden, moeten ze onvermijdelijk het veld ruimen. Het hoort bij het harde, rauwe boerenleven. Er dreigt immers altijd een gebrek aan voedsel, en mensen die niets kunnen bijdragen aan het verkrijgen ervan, maar wel het nodige verbruiken, vormen een zware belasting voor de gemeenschap. Ook oneerlijkheid wordt meedogenloos gestraft. Dat gebeurt bij een gezin dat voedsel steelt, en daarbij wordt betrapt. Met hun diefstal brengen zij de algehele voedselvoorziening in gevaar. Vervolgens worden alle gezinsleden gestenigd en levend begraven.

In deze gemeenschap bestaat het gebruik dat zeventigjarigen door hun oudste zoon in de winter de berg Narayama worden opgedragen om daar te sterven. De ouderen worden geofferd aan de berggod. Als het meezit betoont die op het beslissende moment genade door het te laten sneeuwen, zodat de oudere een milde vriesdood sterft.

Een jaar voordat ze zeventig wordt, weet Orin wat haar te doen staat. Om alvast afbreuk te doen aan haar fitheid slaat zij haar eigen tanden kapot tegen een steen. Dat moet het voor haar naasten wat gemakkelijker maken om haar later de berg op te dragen. Ze trekt dat jaar ook anderszins zorgvuldig haar eigen plan. Er moet nog het een en ander worden geregeld. Zo is haar oudste zoon weduwnaar, en ze stelt zich de taak om voor hem een nieuwe vrouw te vinden. Zodra dat gelukt is, leert zij die partner hoe in een beek forellen te vangen. Want het leven moet na haar dood wel gewoon door kunnen gaan. Ze heeft nog een andere zoon die verstandelijk beperkt is, en die de reputatie heeft vreselijk te stinken. Een partner heeft hij niet. Orin zorgt ervoor dat hij tenminste eenmaal in zijn leven seks heeft gehad met een vrouw.

Orin lijkt zich moedig, zonder tegensputteren, bijna uit vrije wil, te conformeren aan het noodlot. Tot op het laatst blijft ze, ogenschijnlijk zonder enige pijn vanwege het naderende afscheid, doorwerken op de akker. De pijn zit hem vooral bij de familie, in het bijzonder bij de oudste zoon. Die verklaart weliswaar zijn moeder zeker de berg op te gaan tillen, maar terwijl hij dat zegt valt in zijn ogen de huivering te lezen, hij wil zijn moeder niet missen.

Wanneer de tijd ervoor gekomen is, gaat de zoon zijn moeder toch dragen. Er volgt een lange tocht, steeds hoger de bergen in, langs ravijnen, in een landschap waar de dood overheerst, met overal vergane lijken en verspreid liggende botten.

Ook op die allerlaatste momenten voert Orin nog de regie. Ze zegt tegen haar zoon waar hij haar moet neerzetten. Als ze op een matje zit, omhelzen ze elkaar. De zoon klampt zich aan haar vast en snikt. Waarop Orin hem een klap geeft en hem verordonneert te vertrekken. Orin blijft alleen achter, zittend op haar matje.

Op dat moment begint het te sneeuwen, de berggod is haar genadig. De neervallende sneeuw maakt het grijze haar van Orin steeds witter. Vanuit de verte schreeuwt haar zoon haar nog toe

of zij het niet koud heeft. Maar zij gebaart hem weg te gaan.

Orin wordt door haar zoon de berg opgetild in *De ballade van Narayama*

Sociale dwang

Het verhaal van *De ballade van Narayama* is er niet alleen een van bruutheid, van sociale dwang, waarbij ‘overbodige’ ouderen op een wrede manier de dood in worden gejaagd. Orin accepteert niet alleen haar eigen lot, ze geeft dat op persoonlijke wijze gestalte. Tegelijk laat de film de kracht van familiebanden zien, het verlangen om voor elkaar te zorgen, en hoe moeilijk het is om afscheid te moeten nemen van iemand die je dierbaar is.

De ballade van Narayama is in de negentiende eeuw gesitueerd, *Plan 75* in de eenentwintigste, hoewel een precieze tijdsaanduiding ontbreekt. De maatschappelijke verhoudingen verschillen in beide films compleet van elkaar. De eerste film speelt zich af in een dorp met een hecht gemeenschapsleven en sterke familiebanden, in de tweede ontbreekt dit alles volledig. In *Plan 75* woont Michi in een grote stad, ze heeft weinig sociale contacten, de banden met de familie zijn er nauwelijks nog.

Orin en Michi brengen beide het offer van het eigen leven, maar de redenen ervoor verschilt. In het negentiende-eeuwse Japanse dorp offert Orin zich om het leven van haar kinderen en kleinkinderen gemakkelijker te maken. In ieder geval valt er één mond minder te voeden. De onontkoombare cyclus van het leven wordt hierbij aanschouwelijk gemaakt. Als de zoon Orin heeft weggebracht, verzucht hij dat hij over 25 jaar zelf aan de beurt zal zijn. En als hij teruggekeerd is, blijkt zijn nieuwe partner zwanger te zijn. Er is een leven ten einde gekomen, er is nieuw leven in aantocht.

Het offer van Michi in *Plan 75* heeft een anoniemer karakter. Ouderen drukken met hun massale aanwezigheid zwaar op de Japanse samenleving, in het bijzonder voor de jongere generatie is de (financiële) last nauwelijks nog op te brengen. En terwijl Orin haar eigen dood zelfverzekerd tegemoet treedt, is Michi de stille wanhoop nabij. Ze leeft in betrekkelijke armoede, en lijdt aan gevoelens van eenzaamheid.

In beide films is er sprake van een bijzondere verhouding tussen sociale dwang en persoonlijke keuze. In *De Ballade van Narayama* is die dwang onwrikbaar. Als je zeventig bent is het afgelopen. Die grens is absoluut. Dat hoort nu eenmaal zo, de traditie is stug en moeilijk kneedbaar. Tegelijk heeft het individu – in dit geval Orin – alle vrijheid om dit lot zelf gestalte te geven.

In *Plan 75* is die sociale dwang iets buigzamer. De Japanse overheid vaardigt geen bevel uit, maar geeft ouderen een paar duwtjes richting de uitgang. De keuze voor de dood wordt gesubsidieerd. De overheid benadrukt daarbij wel dat het een persoonlijke keuze is, dat zelfs wanneer de knoop al is doorgehakt, een mens zich tot op het laatst nog kan terugtrekken. Ook Michi kiest er zelf voor. In de praktijk ligt het met die vrijheid niettemin iets anders. De ambtenaren die de opdracht hebben om ouderen te begeleiden in hun weg naar de dood, krijgen van hogerhand de nadrukkelijke opdracht om zoveel mogelijk te verhinderen dat mensen terugkomen op hun besluit.

Daarnaast is er de sociale dwang die uitgaat van een leven in een samenleving zonder goede oudedagsvoorziening. Michi leeft in armoede, en zeker wanneer ze haar werk verliest, is ze ten einde raad. Hoe moet zij nu nog leven? De vermeende autonome, vrijwillige keuze van Michi speelt zich hoe dan ook niet af in een maatschappelijk vacuüm. Haar beroerde situatie maakt de keuze voor de dood des te verleidelijker.

Hinken op twee gedachten

In Nederland is dit moeilijker voorstelbaar. De oudedagsvoorzieningen zijn hier aanmerkelijk beter dan in Japan, waardoor ouderen mogelijk minder snel, ondergedompeld in een poel van financiële ellende, voor de dood zullen kiezen. Niettemin zijn er ook in Nederland flink wat ouderen die moeite hebben de eindjes aan elkaar te knopen.

Nederland is ook niet zo sterk vergrijsd

als Japan, maar beweegt zich wel in hoog tempo dezelfde kant op, met dezelfde scheve verdeling van de generaties. Japan als voorland van Nederland. Waardoor vergelijkbare lastige vragen zich opdringen. We hebben al onze eigen, veel minder vergaande variatie op het Japanse Plan 75, in de vorm van de pil van Drion en het wetsvoorstel van D66. Daarin ontbreekt wel de sturing van de premie op levensbeëindiging.

Toch ontbreekt in het wetsvoorstel *Voltooid Leven* de sturing niet helemaal. Dat gebeurt in de vorm van het afgeven van signalen. Welk signaal geeft een samenleving af aan ouderen, door te zeggen dat het ze boven de 75 geheel vrij staat om hun leven te beëindigen, en dat ze daarbij hulp kunnen krijgen om dat op een waardige manier te doen? Het kan het signaal zijn van een speciaal voorrecht, een dat de jongere generaties, voor zover die ook de wens hebben hun leven te beëindigen, moeten ontberen. Maar zo'n wetsvoorstel geeft mogelijk ook een signaal af dat ouderen best gemist kunnen worden, dat ze een beetje overbodig zijn. Hoe dan ook begint hiermee het leven na 75 zijn vanzelfsprekendheid te verliezen. Iedere burger wordt, als de wettelijke mogelijkheid eenmaal bestaat, onwillekeurig met een vraag opgezadeld: zou je niet voor de dood willen kiezen? Een vrijblijvende vraag weliswaar, maar toch. Een oudere zal onwillekeurig de behoefte voelen om verantwoording te willen afleggen voor de keuze voor het leven. Het is een zeer milde vorm van sociale dwang. Een die mogelijk minder mild kan worden naarmate de vergrijzing meer Japanse proporties gaat aannemen.

Of is die dwang in minder milde vorm er al in Nederland? Die sociale dwang als gevolg van nijpende maatschappelijke omstandigheden, zo stelt psychiater Boudewijn Chabot in zijn boek *De weg kwijt*, is niet een probleem van de verre toekomst maar van het heden. Hij wijst op een tendens in de samenleving waarbij aan de ene kant medisch specialisten de ene na de andere dure behandeling uitvoeren, maar waarin aan de andere kant de zorg voor kwetsbare mensen is uitgekleeft, zoals in de thuiszorg waarbij elke cent moet worden omgedraaid. Chabot gooit daarom de knuppel in het hoenderhok. 'Het geldt als onbehoorlijk om een doodswens in verband te brengen met verminderde kwaliteit van leven als gevolg van bezuinigingen op de zorg. Ik doe dat toch omdat, net als bij de nieuwe kleren van

de keizer, iedereen het ziet maar de ingrijpende gevolgen niet onderkent.’

Hoe daarover ook te denken, het vraagstuk van de sociale dwang zou niet zo essentieel zijn als we leefden in een wereld met louter zelfbewuste mensen die volledig autonome keuzes maken. Maar zo rationeel en eenduidig is de keuze voor de dood slechts zelden.

Een ander beeld dan dat van radicale autonomie komt namelijk scherp naar voren in het boek *Voltooid Leven* dat zorgethica Els van Wijngaarden schreef. Zij hield 25 diepte-interviews met oudere mensen die niet ziek waren, maar hun leven voltooid achtten; mensen die leden aan het leven. Naar eigen zeggen hadden zij een onwrikbare stervenswens. Maar naarmate Van Wijngaarden langer met ze sprak, brak die stellige overtuiging beetje bij beetje af. Het komt hier op neer: de meeste mensen hinken op twee gedachten. Ze willen niet dood, maar het leven is onleefbaar geworden. Hoewel ze zeggen te willen sterven, willen ze tegelijk gezond zijn, gaan ze naar de fitness, of overwegen een heupoperatie. En gelijktijdig met hun stervenswens is er nog de wens om van betekenis te kunnen zijn. Want waar veel mensen het hevigst onder lijden is een gevoel van overbodigheid.

Voor die gevoelens van overbodigheid, eenzaamheid en afhankelijkheid bij het ouder worden, bestaan zelden gemakkelijke oplossingen. Juist het zoeken daarnaar kan het probleem nog verergeren. Een van de door Els van Wijngaarden geïnterviewde ouderen zegt hulp gezocht te hebben bij een geriatriesch psychiater. “Maar hij was alleen geïnteresseerd in mijn medisch verleden. Hij gaf me antidepressiva. Ik heb drie verschillende soorten geprobeerd; het werd alleen maar erger. Ik probeerde ook mijn geestelijke toestand te bespreken, maar daar ging hij niet zo op in. Hij had ook maar een halfuurtje en haastte zich weer naar een ander ‘geval’.”

Deze arts was vooral op zoek naar snelle oplossingen, in de vorm van medicatie, in plaats van aandacht te hebben voor de existentiële nood van ouderen. Of het nu antidepressiva betreft of de gewenste verkrijgbaarheid van een ‘pil van Drion’, zo concludeert Van Wijngaarden, in beide gevallen proberen we het probleem te beheersen en op te lossen. ‘Zou het niet beter zijn om te luisteren naar iemands worsteling, de ernst ervan te onderkennen en het bij dit tragische verhaal uit te houden? Door het lijden van de ander te

erkennen ontstaat verbinding.’

Het bijzondere is dat Els van Wijngaarden onbedoeld, en zonder dat ze dit zelf nadrukkelijk benoemt, als interviewende onderzoeker zelf een beetje die rol is gaan spelen. Geen voorgekookte vragenlijsten of enquêtes voorleggen, maar open gesprekken met ouderen voeren, aandachtig luisteren naar wat ze te vertellen hebben over hun leven, voorzichtig een beetje krabben om de onderliggende laag van motieven die aan de doodswens ten grondslag liggen, bloot te leggen.

In algemene zin merkt Van Wijngaarden op dat alleen een aandachtige houding van artsen, andere hulpverleners en naasten, het lijden al een beetje kan verlichten. Het geldt ook voor haar eigen aandacht. Het valt op aan hoe haar gesprekspartners op haar reageren. Ze vragen bijvoorbeeld of ze niet kunnen helpen bij het uittikken van de interviews. Ze hunkeren naar een glimpje betekenis in hun leven.

Een existentiële uitdaging

Een vergelijkbaar onbedoeld effect is waarneembaar in *Plan 75*. Als Michi haar keuze voor de dood gemaakt heeft, komt ze in contact met een jonge, vrouwelijke ambtenaar, werkzaam in een callcenter, die erop moet toezien dat zij zich niet terugtrekt. Het zijn korte gesprekken, na vijf minuten wordt de verbinding automatisch verbroken. Het kort houden van de gesprekken verkleint de mogelijkheid dat een hechte band ontstaat tussen ambtenaar en oudere. Toch gebeurt precies dat. Michi vertelt aan de oprecht geïnteresseerde ambtenaar over haar leven, over hoe haar eerste huwelijk werd gearrangeerd, en hoe ze door de familie van haar man werd gecommandeerd en dat ze de hele dag door dacht aan vluchten. En ze vertelt hoe haar eerste baby bij de geboorte is gestorven, als gevolg van verstikking door de navelstreng.

De jonge ambtenaar gaat haar boekje vervolgens ver te buiten. Ze neemt Michi mee naar een bowlingbaan, en leert haar hoe ze de ballen moet vasthouden en werpen. Wanneer het haar daadwerkelijk lukt enkele kegels omver te werpen, verschijnt er een brede glimlach op haar gezicht.

En dan, vlak voor ze naar het ziekenhuis vertrekt, is het laatste telefoongesprek met de ambtenaar aangebroken. ‘Het was erg fijn om met je te praten,’ besluit Michi. ‘Weet dat deze oude dame je eeuwig dankbaar is. Dat is dus alles.

Vaarwel.'

Kiest Michi nu ondubbelzinnig voor de dood? Zo vrij en zelfbepaald zijn mensen zelden, beweert Els van Wijngaarden in haar boek. Het is volgens haar geen cognitief-rationeel besluit dat consistent is, op basis van een zorgvuldige afweging van plussen en minnen. 'Het blijkt veeleer een grote, existentiële uitdaging te zijn waarin mensen heen en weer geslingerd worden tussen een wirwar van krachten binnen en buiten zichzelf.'

Ook bij Michi zijn er onvermoede krachten in het spel. Ze begeeft zich naar het ziekenhuis, alwaar haar een dodelijke dosis zal worden toegediend. Ze ligt al op bed, is er helemaal klaar voor. Maar ineens komt ze overeind, en trekt haar schoenen weer aan. Ze loopt naar buiten en bewondert de achter de bergen ondergaande zon. Zo'n zon waar ook al over werd gezongen in een haar dierbaar lied van vroeger, een lied over een zon waarnaar zij keken terwijl zij zaten in de schaduw van de oude appelboom.

Wat heeft Michi bewogen tot die ommekeer? Een verklaring wordt niet geboden. Komt het door de onbaatzuchtige aandacht die de ambtenaar haar schonk? Of was het omdat, onderweg naar het ziekenhuis, een kind op een speelplaats naar haar zwaaide, wat het verlangen naar haar eigen kleinkinderen mogelijk aanwakkerde? Hoe dan ook moet er een gisting zijn geweest binnen die 'wirwar van krachten binnen en buiten zichzelf.' Mogelijk zou Michi het zelf niet eens geweten hebben. Zo autonoom en ondubbelzinnig is een mens zelden in zijn keuzes. Iets heeft haar in dit geval naar de kant van het leven getrokken. Een onbenoembaar iets.

Verwijzingen

Chabot, Boudewijn. *De weg kwijt: de zorgelijke staat van de euthanasiewet*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar, 2017.

Chie Hayakawa (regie). *Plan 75*, 2022.

Dam, Hans van. De pil van Drion: een voetafdruk in de beschaving. In: *Filosofie & Praktijk*, nr. 4, 2019.

Drion, Huib. *Het zelfgewilde einde van oude mensen*. Amsterdam: Balans, 1992.

Shohei Imamura (regie). *De Ballade van Narayama*, 1983.

Wijngaarden, Els van. *Voltooid leven: over willen leven en sterven*. Amsterdam: Atlas Contact, 2016.